

თამარ შარაბიძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

**„დონ ჟუანის“ იდუმალი სიბლღი და ქართველი
მთარგმნელები**

TAMAR SHARABIDZE

Iv. Javakhishvili Tbilisi State University

***DON JUAN'S MYSTERIOUS CHARM AND GEORGIAN
TRANSLATORS***

The article addresses the Georgian prose translation of the poem “Don Juan” by George Gordon Byron. The translation was made by Rostom and Paata Chkheidze in 2016. The first information about Byron in Georgia in the XIX century was made by Alexander Griboedov, as well as another Russian poet Wilhelm Kuchelbeger. Byron had a great influence on Georgian romance poets. The translation made in the 21st century has features characteristic of our time. This poem of Lord Byron is considered to be a modern novel by translators. “Don Juan” translated into Georgian is read with ease, follows the original text exactly and tries not to miss a single detail; the book is not a free arrangement. It clearly showed the main stylistic features of Byron, freed from any literary framework. The Georgian translation of “Don Juan” is accompanied by the translators’ preface that tells how they tried to find the exact appropriate form for this complex poetic work. Their work can be called poetic prose; translation, despite being devoid of rhyme, retains a characteristic rhythm.

რთულია ზოგადად კლასიკოსების თარგმნა და, მით უმეტეს, თუ მწერალი თანამედროვე არ არის. წარსული დრო ენაზეც აისახება და მან თარგმანშიც უნდა იჩინოს თავი. ჯორჯ გორდონ ბაირონის თარგმნა ქართულ ენაზე მე-19 საუკუნეშივე დაიწყო. მან მსოფლიოს მრავალ პოეტზე მოახდინა საკმაოდ დიდი ზეგავლენა და, მათ შორის, ქართველ პოეტ ნიკოლოზ ბარათაშვილზე. პირველი ცნობები ბაირონის შესახებ საქართველოში ალექსანდრე გრიბოედოვსა და რუს პოეტ ვილგელმ კიუხელბეკერს შემოაქვთ. ისინი კავკასიაში გადმოასახლეს, როგორც ურჩი და არასანდო ახალგაზრდა ინტელექტუალები. შემთხვევითი არ არის, რომ ბაირონზე პირველი ცნობების შემომტანი სწორედ გრიბოედოვია. პოემა „ვაი ჭკუისაგან“ მინიმოდელია იმისა, რაც ბაირონმა თავის სამშობლოში განიცადა. გრიბოედოვი არის პირველი გზამკვლევი ბაირონისა საქართველოში... როგორც ჩანს, მისი სიმამრი, პოეტი ალექსანდრე ჭავჭავაძეც, სწორედ მისი ნყალობით მოექცა ბაირონის ზეგავლენის ქვეშ. ალექსანდრე ჭავჭავაძის „გოგჩა“,

სავარაუდოდ, ბაირონის „ებრაული მელოდიების“ შთაგონებით არის შექმნილი. თავიანთ ნაწარმოებებში ბაირონს მოიხსენიებდნენ მე-19 საუკუნის ქართველი მწერლები: გიორგი ერისთავი, გრიგოლ და ალექსანდრე ორბელიანები, ილია ჭავჭავაძე და სხვები. მის განსაკუთრებულ გავლენას ნიკოლოზ ბარათაშვილი განიცდის, რაზეც არაერთხელ აღუნიშნავთ სამეცნიერო ლიტერატურაში. 1832 წლის შეთქმულების დამარცხების შემდგომ საქართველოში 8 წლის განმავლობაში აკრძალული ყოფილა ბაირონის შემოქმედების პუბლიკაცია, მაგრამ მწერლის იდეები სალონიდან სალონში გადადიოდა და პოპულარული ხდებოდა. სწორედ ამ ფაქტების შედეგია, რომ ბაირონს საქართველოში კარგად იცნობენ და თარგმნიან მის შემოქმედებას. მე-19 საუკუნის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ლიდერი, მწერალი ილია ჭავჭავაძე, მდინარე თერგს - მოძრაობის სიმბოლოს - სწორედ ბაირონს ადარებს, ხოლო მყინვარს - ამაღლებულსა და შორეულს - გოეთეს. მე-19 საუკუნეშივე ითარგმნა იოსებ ბაქრაძის მიერ ბაირონის „დონ ჟუანი“ (ნაწარმოები დაიბეჭდა 1872 წლის „მნათობის“ მე-8 და მე-9 ნომრებში), რომელსაც დიდი გამოხმაურება მოჰყვა ქართულ სალიტერატურო კრიტიკაში და ნათარგმნი ობიექტურადაც შეფასდა. შემფასებელი იყო ცნობილი ქართველი კრიტიკოსი და საზოგადო მოღვაწე ნიკო ნიკოლაძე. მთარგმნელთათვის უაღრესად მნიშვნელოვანი უნდა იყოს ნიკო ნიკოლაძის აზრი, რომ მათ ძალის მოსინჯვა დიდი მწერლის ცნობილი ნაწარმოებით არ უნდა დაიწყონ, ასევე კარგად უნდა იცოდნენ ის ენა, რომლიდანაც თარგმნიან.

უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოში ბაირონის პოეზიას თარგმნიდნენ დედნიდანაც და რუსულ ენაზე შესრულებული თარგმანებიდანაც, რასაც, რა თქმა უნდა, თავისი ნაკლი გააჩნდა და წარმოადგენდა თარგმანის თარგმანს. მასში დაკარგული იყო ის ნიუანსები, რომელთა გადმოღება რუსმა მთარგმნელმა ვერ შეძლო და, აქედან გამომდინარე, ქართულ თარგმანშიც თავისთავად ვერ აისახა.

ნიკო ნიკოლაძე სტატია „ჩვენს მწერლობაში“ ერთმანეთს ადარებს „დონ ჟუანის“ პირველივე სტროფის ინგლისურ ტექსტს და „მნათობში“ დაბეჭდილ მის ქართულენოვან თარგმანს, რომელიც სიტყვასიტყვით არის გადმოტანილი, რის გამოც დაკარგულია დედნის აზრი, მასში გაჟღერებული ირონია და კილო.

„ან რა უნდა გამოსულიყო ამ თარგმნიდან?“ – კითხულობს ნიკოლაძე, – „ვინ „მნათობი“ და ვინ ბაირონის „დონ-ჟუანი“? ის სამართებელსავით მჭრელი ირონია, ის მდუღარე გრძნობა და ბრაზიანი სიძულვილი, რომლითაც სავსეა ეს პოემა, დაუჭმუჭნელათ აბა როგორ ჩაიკეტებოდა „მნათობის“ თავში?“ (თარგმანნი საამო საკითხავთა თხზულებათა, გამოცემული ქართველ ქალებისაგან, წ. I, 1872 წ.).

უთუოდ მნიშვნელოვანი ფაქტია, რომ ზემოაღნიშნული დამოკიდებულება თარგმანისადმი – „დიდს ნუ შეეჭიდები, როცა ამის ძალა არ გაგაჩნია“ – დაიძლია პროფესიონალთა მიერ შესრულებული ბაირონის „დონ-ჟუანის“ ახალი თარგმანით. 2016 წელს ინგლისელი გენიოსის შემოქმედების ერთი მნიშვნელოვანი თარგმანი შეემატა ქართულ ლიტერატურას. ეს არის პაატა და როსტომ ჩხეიძეების მიერ პროზაულად თარგმნილი „დონ-ჟუანი“. მსოფლიო რანგის ეპოსთაგან აქამდე არა ლექსად, არამედ პროზაულ ვერსიად, ორად ორი ნიმუში იყო თარგმნილი ქართულად: უცნობი მთარგმნელის მიერ გადმოღებული ფახრ ედ-დინ გორგანის „ვისრამიანი“ და ზურაბ კიკნაძისა და თამაზ ჩხენკელის მიერ თარგმნილი ჰომეროსის „ოდისეა“. და აი, ამ თარგმანებს პაატა და როსტომ ჩხეიძეების „დონ ჟუანიც“ შეემატა. თავის დროზე ამ ლიტერატორებმა ლექსად გადმოიღეს ანგლოსაქსური საგმირო ეპოსი „ბეოვულფი“ და არც „დონ ჟუანის“ ლექსად თარგმნა უნდა გასჭირვებოდათ, მაგრამ შეგნებულად ამჯობინეს ქართული „ვისრამიანითა“ და „ოდისეათი“ გაკვალული პროზაული გზა. მიზეზი იყო შემდეგი: ლორდ ბაირონის ეს თხზულება მათ თანამედროვე რომანად მიაჩნიათ. ქართულ ლიტერატურათმცოდნეობაში ამ თარგმანის შესახებ არსებობს ორი მოსაზრება. კრიტიკოს-

თა ნაწილი თვლის, რომ „ჩვენს დროში თავად ბაირონიც კი პროზად ამჯობინედა მის შექმნასო“; ნაწილი მიიჩნევს, რომ მიზანშეუწონელია პოეტური ქმნილების პროზაულად თარგმნა, ის ამახინჯებს ნაწარმოების აღქმას, რაც ლექსის ფორმაში, რითმულობასა და სიმსუბუქეში მჟღავნდება. ჩვენ, პირიქით, მივესალმებით ამ თარგმანს, რადგან ვთვლით, რომ თანამედროვე მკითხველი (არა გვაქვს საუბარი ლიტერატორზე) ძნელად აღიქვამს დიდტანიან ნაწარმოებს, ლექსად დაწერილს; მთარგმნელსაც უჭირს, ზუსტად გადმოიტანოს ის მოქმედება თუ განცდები, რომელთა გართმვაზე ცალკე უნდა იფიქროს; თანაც მთელი დიდტანიანი ნაწარმოები ერთ ფორმაში ჩასვას.

თავის დროზე მე-20 საუკუნის ცნობილი ქართველი მწერალი ოთარ ჩხეიძე აპირებდა „დონ ჟუანის“ თეთრ ლექსად თარგმნას და ნიმუშად გადმოიღო „მიძღვნა“, რომელიც შემდგომ ჩართო ბიოგრაფიულ რომანში „იტალიური დღიურები ბაირონისა“. მწერალი მიხვდა, რომ ეპოსის გადმოღება უდიდეს დროსა და ენერგიას მოითხოვდა მისგან და, რაც მთავარია, ინდივიდუალურ შემოქმედებაზე უარის თქმას, რასაც საბოლოოდ მწერალი ვერ შეელია და ისევ საკუთარი რომანის დაწერა ამჯობინა; სამაგიეროდ სათარგმნელად შეაგულიანა სხვები, რომლებიც მისმა რომანმა ბაირონის სამყაროში შეიყვანა და „დონ ჟუანის“ მხატვრული სიძლიერეც განაცდევინა.

ცნობილია, რომ ლორდ ბაირონი ამ ეპოსს ჰომეროსის კვალობაზე ქმნიდა, ჩაფიქრებული ჰქონდა მისი 24 ქებად დაწერა, თუმცა ეს ვერ მოახერხა ნაადრევი აღსასრულის გამო და მე-17 სიმღერამდე შეძლო ნაწარმოების დაწერა. დონ ჟუანის მღელვარე თავგადასავალი მეტად მძაფრ ეპიზოდში წყდება, მაგრამ დაუმთავრებლობა ვერაფერს აკლებს ამ დიდებულ ნაწარმოებს.

ვირჯინია ვულფი, მოდერნისტული პროზის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელი, თავის დღიურებში „დონ ჟუანს“ მოიხსენიებს ერთ-ერთ ყველაზე საკითხავ პოემად. მკვლევრებს უჭირთ ნაწარმოების ჟანრობრივი თავისებურების განსაზღვრა. ზოგს ეპოსად მიაჩნია, ზოგს - სატირულ ეპოსად

და ზოგსაც - ანტიეპოსად. მთარგმნელებისთვის განსაკუთრებით საგულისხმო ყოფილა ენ მელორის მიერ მისი ეპიკურ რომანად, ხოლო ელიზაბეთ ბოილის მიერ გალექსილ პიკარესკულ რომანად მოხსენიება. ამ გარემოებამ მთარგმნელები ნაწარმოების პროზად გადმოღების შესაძლებლობაში დაარწმუნა. ამას დაემატა ის ფაქტიც, რომ ალექსანდრე პუშკინის „ევგენი ონეგინს“, რომელიც უშუალოდ ლორდ ბაირონის ამ ეპოსის გავლენით შეიქმნა (ისევე როგორც მისი დრამატული პოემა „დონ ჟუანი, ანუ ქვის სტუმარი“), ამგვარი მინაწერი ახლავს: „რომანი ლექსად“.

ჯორჯ გორდონ ბაირონი ძალზე დიდი სახელია მსოფლიო ლიტერატურაში, განსაკუთრებით მოდერნულ ეპოქასთან მიმართებით, როდესაც გლობალური კულტურული პროცესები და მათი მიმოცვლა ევროპულ ქვეყნებს შორის მეტად აქტუალურ სახეს იღებს. შესაბამისად ეს თხზულება არ აღიქმება როგორც მხოლოდ სათავგადასავლო ტექსტი: დონ ჟუანის თავს გადამხდარი ამბები ბაირონის მიერ კაცობრიობის იმ ამბიციის დეკლარირებაა, უკვე მე-19 საუკუნის დასაწყისში რომ იჩენს თავს. როგორც ცნობილია, ბაირონი თვითონაც მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა იმდროინდელ მოვლენებში. იგი არა მხოლოდ კულტურული, არამედ პოლიტიკური ფიგურაც გახლდათ. მისი პოლიტიკური საქმიანობა, საბერძნეთის ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში ჩართვა, დაუსრულებელი მოგზაურობები მიგვითითებს იმ ფაქტზე, რომ ბაირონი იყო დიპლომატიც, ევროპის ყველაზე გამორჩეული ფიგურა, რომელსაც მსოფლმხედველობრივი ცვლილებები შეჰქონდა ძალზე მნიშვნელოვანი ქვეყნების საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებასა და ცნობიერებაში.

ინტერვიუში პაატა ჩხეიძემ ხაზი გაუსვა იმ გარემოებას, რომ ლორდ ბაირონი თავისი „ჩაილდ ჰაროლდის მოგზაურობითა“ და „დონ ჟუანით“ XX საუკუნის მოდერნისტულ პროზასაც განსაზღვრავს, არათუ პოეზიას; ტიპოლოგიური მიმართებების დაძებნა შესაძლებელია მასსა და ჯეიმზ ჯოისს შორის. არც ისაა

შემთხვევითი, რომ „ულისეც“ ჰომეროსის გავლენით შეიქმნა და თავდაპირველად ირლანდიელ მწერალსაც რომანის სტრუქტურა 24 თავად ჰქონდა განზრახული.

ქართულად თარგმნილი „დონ ჟუანი“ სასიამოვნო წასაკითხია, პირდაპირ მიუყვება დედნის ტექსტს და ცდილობს, არ გადაუხვიოს მისგან არც ერთ დეტალში. ერთი სიტყვით, წიგნი არ წარმოადგენს თავისუფალ თარგმანს. მასში კარგად გამოიკვეთა ბაირონის მთავარი სტილური თავისებურებები: ორმაგი დრო - პერსონაჟისა და ავტორის, მწერლის მძაფრი ირონია თითქმის ყველა მოვლენისა და გრძნობისადმი, საკუთარი თავისადმიც კი, რომლის წყალობითაც ბაირონი თავისუფლდება ყოველგვარი ლიტერატურული ჩარჩოებისაგან; ის თვით რომანტიკულ გრძნობას დასცინის პოემა „დონ ჟუანში“ და უტილიტარულ მოთხოვნილებამდე დაჰყავს. რომანტიკული და რეალისტური ტენდენციების შერწყმა - სინამდვილის რეალისტური ასახვა და მასთან ერთად მოვლენათა ზემოქმედებით მიღებული განცდების აღწერა დამახასიათებელია ბაირონის შემოქმედებისათვის.

გერმანული რომანტიზმისაგან განსხვავებით, ინგლისურ რომანტიზმში დიდია სწრაფვა რეალიზმისაკენ. ეს პროცესი ლიტერატურაში მე-18 საუკუნიდან ხდება თვალსაჩინო. პოეზიის მარადიული თემა ინგლისურ რომანტიზმშიც ადამიანის სულის ცხოვრებაა, რომელიც ყოველდღიურობაში, ყოფითობაში ვლინდება. მწერლის ამოცანაა, მკითხველის აზრსა და გრძნობაზე სწორი ზემოქმედებით აამოქმედოს იგი. ალბათ ამიტომაც ინგლისური რომანტიზმის ყველაზე დიდებული წარმომადგენლის, ბაირონის, შემოქმედებაში ძალზე ძლიერია რეალისტური ტენდენციები. პოეტი იმდენად დეტალურად გამოხატავს გარემომცველ სამყაროს, რომ ერთი შეხედვით რეალისტადაც კი შეგვიძლია მივიჩნიოთ, რომ არა ასახვის თავისებურებაში გამომჟღავნებული უაღრესად მოჭარბებული სუბიექტივიზმი. ბაირონის ეპიკურ ნაწარმოებში ისე უხვადაა შეტანილი ავტო-

ბიოგრაფიული მასალა, რომ მისი „დონ ჟუანი“ ავტობიოგრაფიულ რომანადაც კი წარმოგვიდგება.

ბაირონს მხოლოდ გარე სამყარო არ აინტერესებს, ის დიდ ყურადღებას უთმობს ამ სამყაროს ზემოქმედებას მასზე, თავის სუბიექტურ შეფასებას და ირონიას, რომელიც გარკვეულ თავისუფლებას ანიჭებს პოეტს და ათავისუფლებს საზოგადოებრივი მორალისაგან. სწორედ ეს თავისუფლებაა თვალსაჩინო ქართულ თარგმანშიც, რაც, პირველ ყოვლისა, მწერლის რეალიზმისაკენ გადახრით მჟღავნდება და რაც განსაკუთრებით თვალსაჩინოდ პოემებში ხდება. ბაირონი ზუსტად ასახავს სინამდვილეს, მაგრამ, ამავე დროს, უფრო მეტ ყურადღებას უთმობს ამა თუ იმ მოვლენის ზემოქმედებით მიღებული განცდების ირონიულ აღწერას.

აღსანიშნავია, რომ პოემაში „დონ ჟუანი“ გადმოცემულია არა მხოლოდ მთავარი პერსონაჟის ისტორია, არამედ უპირველესად მწერლისდროინდელი სინამდვილე (თუნდაც, ბაირონის მიმართებები ისტორიული და მიმდინარე მოვლენებისადმი, შეხედულებები თანამედროვე მწერლებსა და მოღვაწეებზე, რომელთა შორის არიან: უილიამ ბლეიკი, თომას მური, სემუელ ტეილორ კოლრიჯი, უილიამ უორდსუორთი, რობერტ სკოტი, თომას კემპბელი, სემუელ როჯერსი, ჯორჯ ქრაბი და სხვები; მათთან ურთიერთობის ნიუანსები და ა.შ.). ორი დრო თანაბარ კალაპოტში მიედინება, თუმცა სიუჟეტის განვითარება მხოლოდ ერთ დროში ხდება. ორ დროში ლავირება, პერსონაჟისა და ავტორის დროისა და გარემოს გაერთიანება ბაირონის პოემათა სტილის თავისებურებაა, რაც თარგმანშიც ზედმიწევნითა და სიმკვეთრით აისახება. ბაირონის მიერ პოემათა დასათაურება კი, თუნდაც, „დონ ჟუანი“, „მანფრედი“, „ჩაილ ჰაროლდის მოგზაურობა“, უფრო ხშირად მხოლოდ პერსონაჟის დროზე მიგვანიშნებს, რასაც ვერ ვიტყვით პოემაზე „კაენი“. თანამედროვეობის ამგვარი წინ წამოწევა სუბიექტივიზმის ერთ-ერთი ნიშანია, თუმცა თითოეული რომანტიკოსი სუბიექტივიზმს სხვაგვარადაც ამჟღავნებს: როგორც ცალკეულ პერსონაჟთა

ინდივიდუალიზმის წინ წამოწევით, ისე ავტორის სუბიექტური შეხედულებებით. შეიძლება ასეც ვთქვათ, „დონ ჟუანში“ მოჩანს ბაირონის შემოქმედებითი მეთოდის განვითარება რომანტიზმიდან რეალიზმისაკენ და ეს ტენდენცია თარგმანშიც გამოკვეთილია.

როგორც ვიცით, ბაირონის პოეზიაში პოეტის სულიერი მდგომარეობა მრავალფეროვნად წარმოჩნდება: მძიმე ნალველი განუშორებელია სიმშვიდედაკარგული სულითვის, რომელიც მუდმივად მიქრის და ადამიანი ერთი ნაპირიდან მეორეზე გადაჰყავს („უკვე გავრბივარ, ეს ნაპირიც დავტოვო ბარემ“ / ბაირონი); ბაირონის პოეზიაში ფიგურირებს სულიერი კონცეფტები – ტრფობის ტაძარი, რწმენის კოშკი, ხომალდი, „მთვარე ლურჯი შუქის მოდებით“. ბაირონის სული არ ნებდება ქარსა და ნაძვერს და ისრის სისწრაფით მიქრის ნებისმიერი სიძნელის გადასალახად. ხანდახან პოეტის სული სასაფლაოსკენ მიექანება იმქვეყნიურის შესამეცნებლად. ბაირონისთვის ლურჯი პოეტურის გამოხატულებაა: ენსლის მთის ლურჯ მწვერვალებს ახსოვთ პოეტი ბაირონი, რომელსაც ობლად ხეტიალი უყვარდა. ბაირონის მთვარე ლურჯ შუქში ჰფენს გარემოს და „ქარს სძინავს ლურჯ საქანელაზე“ (ბაირონი, 2017:62). ზემოთ ჩამოთვლილი კონცეფტები ქმნის პოეტის იდეოლოგიას, პოეტურ აზროვნებას, რაც „დონ ჟუანის“ პროზაულ თარგმანშიც თვალსაჩინოა. ყველაზე მეტად მნიშვნელოვანი კონცეფტი მის შემოქმედებაში, ჩვენი აზრით, მარადიული სწრაფვაა, მუდმივი ლტოლვა („სირბილი“) მიუღწევლისაკენ. ბაირონის მთელ შემოქმედებაში თვალსაჩინოა სწრაფვისა და მოძრაობის შინაგანი რითმი: „უკვე გავრბივარ, ეს ნაპირიც დავტოვო ბარემ“ (ბაირონი, 2017:43); ამიტომ „დონ ჟუანზე“ მუშაობისას მთარგმნელებს საკმაოდ დიდხანს მოუწიათ ფიქრი თხრობის ყველაზე შესაფერისი რიტმის მისაგნებად; ამისათვის მათ სხვადასხვა სტილის მოსინჯვა მოუხდათ.

ბაირონის „დონ ჟუანის“ ქართულ თარგმანს ერთვის მთარგმნელთა წინასიტყვაობა, რომელშიც ასახულია, თუ როგორ

ცდილობდნენ ისინი, მოედებნათ ზუსტი შესატყვისი ფორმა ამ რთული პოეტური ქმნილებისათვის. მათ ნამუშევარს შეიძლება პოეტური პროზაც ვუნოდოთ, რომელსაც, მართალია, რითმა არა აქვს, მაგრამ ინარჩუნებს თავისებურ რიტმს. ეს რიტმი ენობრივ მასალასთან ერთად განსაზღვრავს კიდევ თარგმანის პოეტურ სტრუქტურას. რიტმით, რეფრენებით, ალიტერაციებით, ლექსიკური თავისებურებებითაც ტექსტი სწორედ პოეტური თხზულების თვისებებს ავლენს. მთარგმნელებმა შესანიშნავად გაართვეს თავი მიზანს - შენარჩუნებულიყო კავშირი რომანტიკულ ეპოქასთან, მე-19 საუკუნეში რომანტიკოსთა მიერ დამკვიდრებულ ლექსიკურ ტრადიციებთან და, ამავე დროს, ეს ყველაფერი თანამედროვე ელფერთაც აღბეჭდილიყო. არქაული ენისა და სკაბრეზული პასაჟების მონაცვლეობით მათ შეძლეს, ორი საუკუნის წინანდელი ეპოქის ფაქტებით გაჭერებული ტექსტი მარად თანამედროვე ყოფილიყო. ტექსტისადმი ამგვარი მიდგომა, ჩვენი აზრით, განაპირობებს წიგნის წარმატებასა და თარგმანის პოპულარობას.

ლიტერატურა

- ბაირონი ჯ. გ. 2017**, „დონ ჟუანი“, მთარგმნელები - როსტომ და პაატა ჩხეიძეები, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.
- ლირიკა... 2017**, ლირიკა, მთარგმნელები - კოლხი დონა, გაბუნია დავით, თბილისი.
- ნიკოლაძე ნ. 1872**, „ჩვენი მწერლობა“, ნიკო ნიკოლაძე კრებულში „თარგმანნი საამო საკითხავთა თხზულებათა, გამომცემული ქართველ ქალებისაგან“, წ. I, 1872 წ.).